

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشکده‌ی الهیات و معارف اسلامی

گروه زبان و ادبیات عربی

پایان‌نامه‌ی دکتری (Ph.D)

عنوان :

بررسی تطبیقی و تحلیل شخصیت در آثار داستانی ثروت اباطه و شیرزاد حسن از دیدگاه

روان‌شناسی و نقد ادبی

استاد راهنما:

دکتر حسن دادخواه تهرانی

استادان مشاور:

دکتر محمود شکیب انصاری

دکتر غلامرضا کریمی فرد

نگارنده:

یدالله پشبادی

تیرماه 1390

تا بی‌نهایت مهر و قدردانی،
همراه با افقی از گل امید و سنبلی آرزوهای جاوید،
پیوست این پژوهش، و
ارزانی کسی باد که اگر پاک‌سرشتی و صبر جمیل او نبود،
این کار به بار نمی‌نشست؛
برای همسرم، ژینو؛
و برای هه‌ستیار، «آن نوگل خندان» که ایزدش به ما سپرد.

سیاسگزاری

زبان و قلم مرا یارای آن نیست که از عهده‌ی شکر یزدان و سپاس استادان و یاران برآید؛ بهتر آن است زبان بر بندم و قلم دور افکنم و با زبان دل‌خدایی را شکر بگذارم که مرا همیشه یار و یاور است، و استادانی را سپاس بگویم که برای من از هیچ کمکی همراه با مهر و محبت دریغ نورزیدند و مرا راه نمودند، به ویژه:

جناب آقای دکتر حسن دادخواه تهرانی؛

جناب آقای دکتر غلامرضا کریمی فرد؛

جناب آقای دکتر محمود آبدانان؛

جناب آقای دکتر محمود شکیبایانصاری؛

سرکار خانم دکتر مهناز مهرابی زاده‌ی هنرمند؛

جناب آقای دکتر غلامرضا حیدری؛

سرکار خانم دکتر خیریه عچرش؛

و جناب آقای بهاء‌الدین رحمانی، ماجد هاشمی، ماح دستمرد، ناصر عجمی،

دکتر عبید رحمانی، و مهندس اسعد کیخسروی؛

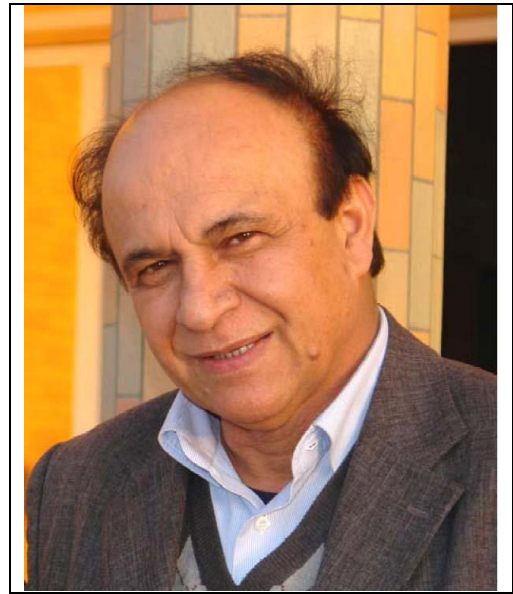
و با تمام وجود سپاس و احترام خویش را به آستان خانوادهم می‌فرستم که به

خاطر من و سالیان دراز تحصیل صبورانه رنج‌های فراوانی متحمل شدند؛

پدر و مادرم و خواهران و برادرانم و به ویژه عبدالله و فتح‌الله.

تصویر 1- شبرزاد حسن (1951-)

تصویر 2- ثروت اباطه (1927-2003)

نام خانوادگی دانشجو: پشبادی	نام: یدالله
عنوان پایان‌نامه: بررسی تطبیقی و تحلیل شخصیت در آثار داستانی ثروت اباطه و شیرزاد حسن از دیدگاه روان‌شناسی و نقد ادبی	
استاد راهنما: دکتر حسن دادخواه	استادان مشاور: دکتر محمود شکیب‌انصاری، دکتر غلامرضا کریمی‌فرد
درجه‌ی تحصیلی: دکتری (Ph.D)	رشته و گرایش: زبان و ابیات عربی
محل تحصیل: دانشگاه شهید چمران اهواز	دانشکده: الهیات و معارف اسلامی
تاریخ فارغ‌التحصیلی: تیرماه 1390	تعداد صفحات: 411
کلیدواژه‌ها: ثروت اباطه، شیرزاد حسن، تحلیل شخصیت، روان‌شناسی، نقد ادبی.	
چکیده: شخصیت هم از نگاه روان‌شناسی و هم در نقد ادبی از جایگاه و اهمیت بالایی برخوردار است و در هر یک از این زمینه‌ها تعاریف، ویژگی‌ها، و دسته‌بندی‌های خاصی برای آن ارائه شده است. ادبیات داستانی به عنوان یک تجلی‌گاه برای شخصیت و زمینه‌های گوناگون شخصیتی، برای بررسی و کنکاش در این مقوله منبعی پربار محسوب می‌شود. شخصیت در داستان‌های دو نویسنده‌ی معاصر، ثروت اباطه (نویسنده‌ی عرب) و شیرزاد حسن (نویسنده‌ی کرد) که هر یک در زبان و ادبیات خود دارای پایگاه و جایگاه خاصی هستند، کارکردهای زیاد و بااهمیتی به خود گرفته است. این پژوهش با ارائه‌ی شناختی از این دو نویسنده و زمینه‌های داستان‌سرایی، محیط پرورشی، اندیشه‌ها، و آثار آنان آغاز می‌شود، و سپس برخی از شخصیت‌های داستانی آن‌ها را به بوت‌های نقد روان‌شناختی می‌سپارد تا شیوه‌های بهره‌گیری آن‌ها از مفاهیم، اندیشه‌ها، و مقوله‌های روان‌شناختی را تا حد توان روشن سازد، و بدین ترتیب چشم‌انداز و تصویری از بررسی و تحلیل روان‌شناختی آفریدگان داستانی آنان به دست دهد. پس از آن وارد بررسی و تحلیل شخصیت‌ها در حوزه‌ی ادبیات داستانی و نقد ادبی می‌شود و ضمن ارائه‌ی تعاریف، ویژگی‌ها، انواع، طبقات، و دسته‌بندی‌های شخصیت در داستان‌های ثروت اباطه و شیرزاد حسن، به بحث و کنکاش در شخصیت‌های داستانی آنان و نمایش نمونه‌ها و مقایسه‌ی مواردی از آن در آثارشان می‌پردازد تا بدین سان زمینه را برای ورود به بخش پایانی که به بررسی و تحلیل تفصیلی نمونه‌هایی از شخصیت داستانی این دو نویسنده و سپس نمایش دستاوردها و نتایج پژوهش اختصاص دارد، فراهم سازد. این پژوهش روشن می‌سازد که شخصیت‌های داستانی شیرزاد حسن از ابعاد روان‌شناختی بیشتر و عمیق‌تری نسبت به شخصیت‌های داستانی ثروت اباطه برخوردارند. در پایان هم خلاصه‌ای از گزیده‌ی برخی رمان‌ها و داستان‌های ثروت اباطه و شیرزاد حسن پیوست شده است.	

فهرست مطالب

- پیشگفتار.....1
- 1- فصل اول: کلیات.....3
- 1-1- مقدمه.....4
- 2-1- بیان مسأله.....5
- 3-1- سؤال‌های اساسی پژوهش و فرضیه‌ها.....6
- 4-1- پیشینه و اهداف پژوهش.....7
- 5-1- روش‌شناسی و ساختار کلی پژوهش.....9
- 2- فصل دوم: ثروت اباضه و شیرزاد حسن؛ زندگی و آثار.....11
- 1-2- زندگی ثروت اباضه (1927-2003).....12
- 2-2- در باره‌ی ثروت اباضه.....17
- 3-2- آثار ثروت اباضه.....23
- 4-2- زندگی شیرزاد حسن (...-1951).....33
- 5-2- در باره‌ی شیرزاد حسن.....34
- 6-2- آثار شیرزاد حسن.....42
- 3- فصل سوم: شخصیت روان‌شناسی و روان‌شناسی شخصیت.....47
- 1-3- روان‌شناسی شخصیت و ادبیات.....48
- 2-3- شخصیت از دیدگاه روان‌شناسی.....56
- 3-3- تعریف‌ها، ویژگی‌ها.....57

- 4-3- ساختار و ماهیت شخصیت در روان‌شناسی 60
- 5-3- عوامل مؤثر در شخصیت 77
- 6-3- طبقه‌بندی‌های شخصیت 80
- 7-3- طبقات شخصیت‌های ثروت اباضه و شیرزاد حسن 88
- 8-3- عوارض شخصیتی در شخصیت‌های ثروت اباضه و شیرزاد حسن 92
- 4- فصل چهارم: شخصیت داستانی و داستان شخصیت 100
- 1-4- تعریف شخصیت 102
- 2-4- ماهیت و خاستگاه شخصیت 105
- 3-4- شخصیت و جایگاه آن در داستان 109
- 4-4- جایگاه شخصیت در داستان‌های ثروت اباضه و شیرزاد حسن 113
- 5-4- انواع شخصیت 118
- 1-5-4- شخصیت اصلی و فرعی: 125
- 2-5-4- شخصیت ساده (سطحی) و پیچیده (جامع یا گرد): 126
- انواع شخصیت ساده: 130
- 3-5-4- شخصیت ایستا (ثابت) و پویا (متغیر): 131
- 4-5-4- شخصیت تمثیلی: 132
- 5-5-4- شخصیت تصادفی: 132
- 6-5-4- شخصیت ازلی: 133
- 7-5-4- شخصیت مطلق و شخصیت نسبی: 133
- 8-5-4- شخصیت برون‌گرا و درون‌گرا: 134
- 9-5-4- شخصیت تک‌بعدی و شخصیت چندوجهی: 134

- 135 ..... 10-5-4 - قهرمان:
- 138 ..... 11-5-4 - تیپ‌های شخصیتی:
- 144 ..... 6-4 - بررسی و تحلیل انواع شخصیت در داستان‌های ثروت اباضه و شیرزاد حسن
- 157 ..... 7-4 - تفرد در شخصیت‌های ثروت اباضه و شیرزاد حسن
- 162 ..... 8-4 - تنوع و کرانه‌ی شخصیتی
- 163 ..... 1-8-4 - بررسی سنی و جنسی شخصیت‌ها:
- 166 ..... 2-8-4 - بررسی شغلی و تحصیلی شخصیت‌ها:
- 171 ..... 9-4 - دسته‌بندی شخصیت‌ها
- 171 ..... 1-9-4 - شخصیت‌های انسانی:
- 171 ..... أ. شخصیت‌های فامیلی:
- 183 ..... ب. شخصیت‌های غیرفامیلی:
- 194 ..... 2-9-4 - شخصیت‌های غیرانسانی:
- 195 ..... أ. شخصیت‌های جاندار:
- 200 ..... ب. شخصیت‌های بیجان:
- 204 ..... 10-4 - ویژگی‌های شخصیت
- 217 ..... أ. شیوه‌ی ثروت اباضه در نامگذاری شخصیت‌ها:
- 220 ..... ب. شیوه‌ی شیرزاد حسن در نامگذاری شخصیت‌ها:
- 227 ..... 11-4 - شیوه‌های شخصیت‌پردازی
- 240 ..... 1-11-4 - شخصیت‌پردازی به کمک شخصیت پرتوافکن:
- 245 ..... 2-11-4 - شخصیت‌پردازی از طریق توصیف:
- 246 ..... أ. توصیف درونی:

- ب.توصیف بیرونی:..... 250
- 4-11-3- شخصیت‌پردازی از طریق گفتگو:..... 263
- 5- فصل پنجم: تحلیل شخصیت‌ها، جمع‌بندی و نتیجه‌گیری 274
- 5-1- مقدمه 275
- 5-2- تحلیل شخصیت‌های داستانی ثروت اباضه 275
- 5-2-1- تحلیل شخصیت «عتریس» و «فؤاده»:..... 277
- 5-2-2- در باره‌ی «ترس» و جایگاه آن در «از جنس ترس»:..... 287
- 5-3- تحلیل شخصیت‌های داستانی شیرزاد حسن 291
- 5-3-1- تحلیل شخصیت «فرهاد» و «شیرین»:..... 294
- 5-3-2- در باره‌ی «مه» و جایگاه آن در رمان «کنداب در مه»:..... 314
- 5-4- بررسی تطبیقی چند موضوع در داستان‌های ثروت اباضه و شیرزاد حسن 316
- 5-4-1- همذات‌پنداری و شخصیت چندذاتی:..... 316
- 5-4-2- پدیده‌ی مرگ در آثار نویسندگان:..... 321
- 5-4-3- مسأله‌ی طلاق:..... 324
- 5-4-4- رؤیابینی شخصیت‌ها:..... 326
- 5-5- جمع‌بندی و نتیجه‌گیری 332
- پیشنهادها:..... 346
- 6- پیوست: خلاصه‌ی گزیده‌ی آثار داستانی ثروت اباضه و شیرزاد حسن 346
- 6-1- اشاره:..... 347
- 6-2- خلاصه‌ی رمان‌ها و داستان‌های ثروت اباضه 350
- 6-2-1- خلاصه‌ی رمان «از جنس ترس»:..... 350

- 353 ..... 2-2-6 خلاصه‌ی رمان « گریزان از روزگار»: .....
- 358 ..... 3-2-6 خلاصه‌ی رمان « کاخی بر ساحل نیل»: .....
- 360 ..... 4-2-6 خلاصه‌ی رمان «مروارید و صدف‌ها»: .....
- 362 ..... 5-2-6 خلاصه‌ی رمان «خشوع»: .....
- 364 ..... 6-2-6 خلاصه‌ی رمان «ابن عمار»: .....
- 368 ..... 3-6 خلاصه‌ی رمان‌ها و داستان‌های شیرزاد حسن .....
- 368 ..... 1-3-6 خلاصه‌ی رمان «حصار و سگ‌های پدرم»: .....
- 373 ..... 2-3-6 خلاصه‌ی رمان «دشتستان غزالان شهید»: .....
- 377 ..... 3-3-6 خلاصه‌ی رمان «کنداب در مه»: .....
- 382 ..... 4-3-6 خلاصه‌ی رمان کوتاه «رؤیای عنکبوت‌ها»: .....
- 385 ..... 5-3-6 خلاصه‌ی رمان کوتاه «ژنیکی منگن»: .....
- 387 ..... 6-3-6 خلاصه‌ی داستان «مارلین»: .....
- 387 ..... ملخص الرسالة .....
- 402 ..... یادداشت‌ها .....
- 399 ..... واژه‌نامه‌ی انگلیسی - فارسی .....
- 407 ..... کتابنامه .....

فهرست جدول‌ها، نمودارها، و شکل‌ها

- 119..... جدول شماره‌ی 4-1: گروه‌ی شخصیتی
- 121..... جدول شماره‌ی 4-2: نمونه‌ی یک گروه‌ی شخصیتی در داستان‌های ثروت اباضه
- 122..... جدول شماره‌ی 4-3: نمونه‌ی گروه‌ی شخصیتی طبقاتی در داستان‌های شیرزاد حسن
- 123..... جدول شماره‌ی 4-4: نمونه‌ی گروه‌ی شخصیتی خانوادگی در داستان‌های شیرزاد حسن
- 164..... نمودار 4-1-: شاخص سنی شخصیت‌ها
- 209..... شکل 4-1-: خانوادگی مشاور عزام ابوالفضل در رمان «مروارید و صدف‌ها»
- 210..... شکل 4-2-: خانوادگی راوی در رمان «حصار و سگ‌های پدرم»
- 217..... جدول شماره‌ی 4-5: نمونه‌ی مشخصات یک شخصیت در داستان‌های ثروت اباضه
- 218..... جدول شماره‌ی 4-6: نمونه‌ی مشخصات یک شخصیت در داستان‌های ثروت اباضه
- 244..... نمودار 4-2-: فرایند یک نوع شخصیت‌سازی ثروت اباضه

پیشگفتار

«داستان» چگونگی انتخاب چنین موضوعی برای نگارش پایان‌نامه، یک فرایند طولانی بوده و ریشه در سالیان پیش دارد؛ زمانی که نگارنده در دوره‌ی کارشناسی رشته‌ی مترجمی زبان عربی با شاعران، ادیبان، و نویسندگان معاصر عرب و از جمله «ثروت اباطه»، «نجیب محفوظ»، «محمود تیمور»، و ... آشنا شد. ادعای این که از همان زمان به ثروت اباطه و زبان و ادبیات فاخر او علاقه‌مند شدم، کمی دور از واقعیت است، اما بی‌گمان به عنوان یک چهره‌ی با صلابت و قاطع در دیدگاه‌ها و اندیشه‌هایش، در ذهنم نقش بست. و سپس در دوره‌ی بالاتر این بار با نویسندگان معاصر کرد و از میان آنان با «شیرزاد حسن»، «بختیار علی»، «حسین عارف»، و ... آشنا شدم. شیرزاد حسن با زبان گیرا و ادبیات غنی‌اش بیش از دیگران مرا مجذوب خود ساخت و بیشتر رمان‌ها و داستان‌هایش را خواندم و از آن لذت بردم.

وقتی در یکی از کلاس‌های درسی دوره‌ی دکتری، بحث موضوع پایان‌نامه پیش آمد، ناخودآگاه اندیشه‌ی بررسی آثار یک نویسنده‌ی عرب و کرد در ذهنم جرقه زد. بی‌درنگ یادداشت کردم و برای پرهیز از سردرگمی در جهان گسترده‌ی داستان، موضوع را به «بررسی عنصر شخصیت» محدود ساختم و چون همه چیز برای انتخاب دو نویسنده‌ی مزبور یعنی ثروت اباطه و شیرزاد حسن فراهم بود، آن‌ها را به موضوع ملحق کردم. سرانجام از میان چند زمینه‌ی پژوهشی همین را برگزیدم.

بعداً قرار بر این شد که گزارش کوتاهی از شخصیت در نگاه روان‌شناسی هم به مقدمات کار افزوده شود، اما از آنجا که شخصیت موضوعی بسیار گسترده و ژرف است، این گزارش کوتاه، اندکی مفصل گشت و یک فصل را شکل داد. در نهایت عنوان و موضوع پایان‌نامه، پس از بحث و بررسی‌ها و دگرگونی‌های فراوانی به شکل کنونی درآمد.

چارچوب کلی و اولیه‌ی پژوهش بارها زیر و رو شد و از شکلی به شکل دیگر درآمد و در نهایت چیزی که حاصل شد، با آنچه در آغاز مد نظر بود، بسیار فاصله داشت. با تهیه و تنظیم کتاب‌شناسی مقدماتی و موضوعی، تصویری از آنچه که می‌بایست خواننده و یا مراجعه‌شود، به دست آمد و بدین‌سان کار پژوهش بر روی «بررسی تطبیقی و تحلیل شخصیت در آثار داستانی ثروت اباضه و شیرزاد حسن از دیدگاه روان‌شناسی و نقد ادبی» آغاز گشت، و یک سال و اندی بعد با شکل و شمایل کنونی پدیدار گردید.

اینک وقتی به این روند می‌اندیشم، به نظر می‌رسد شاید یکی از انگیزه‌هایی که سبب شد از میان چندین عناصر داستان، «شخصیت» را برگزینم، درگیری و مشغولیت چندین و چند ساله‌ی ذهنی خود در باره‌ی «خویشتن» و ماهیت شخصیت خودم بود که ناخودآگاه مرا به این سمت سوق داد. درگیری و مشغولیتی که سرانجامی گنگ و پرابهام دارد و تنها چیزی که در این باره گفتنی است، شاید همان است که «دبلیو.پ.کنی» بیان کرده است که «در داستان زندگی من، پیچیده‌ترین شخصیت خود من هستم».¹

**

در پایان ضمن آرزوی این که توانسته باشم شمه‌ای از موضوع مورد بحث را روشن و درست ارایه نموده، و در کنار معرفی یکی از چهره‌های ادبیات داستانی عربی، یک چهره‌ی ماندگار ادبیات کردی را نیز معرفی کرده، و بدین شکل دریچه‌ای به ادبیات درسیه‌افتاده‌ی کردی، گشوده باشم، وظیفه‌ی خود می‌دانم از استادان بزرگوار گروه عربی که در طول تحصیل دانشگاهی با راهنمایی‌های بی‌دریغ و اندرزهای محبت‌آمیزشان، مرا برخوردار گردانده‌اند، سپاسگزاری کنم، و کمال تشکر و امتنان خود را به حضور استاد راهنمای بزرگ‌منش جناب آقای دکتر دادخواه که همیشه راهنما و مشوق من بوده‌اند، و نیز مدیرگروه محترم جناب آقای دکتر آبدانان که همواره و در هر حال راهگشا و یاریگر بنده بوده‌اند، ابراز دارم.

¹. دبلیو.پ.کنی، چگونه ادبیات داستانی را تحلیل کنیم، ترجمه‌ی مهرداد ترابی نژاد و محمد حنیف، چاپ اول، انتشارات زیبا،

1- فصل اول: کلیات

1-1- مقدمه

1-2- این پژوهش

1-3- بیان مسأله

1-4- سؤال‌های اساسی پژوهش و

فرضیه‌ها

1-5- پیشینه و اهداف پژوهش

1-6- روش‌شناسی و ساختار کلی

پژوهش

1-1 - مقدمه

در ادبیات معاصر عربی، داستان و رمان با گونه‌های زیاد آن، جایگاه ویژه‌ای را به خود اختصاص داده است و یکی از انواع ادبی است که با سرعت چشمگیری پیشرفت کرد، به طوری که با گذشت چند دهه، آثار فراوانی از آن در جهان ادب پدیدار گشت. از زمان زایش نخستین داستان تکامل یافته در ادبیات عربی (زینب» از محمد حسین هیکل) تا سال 1950 یعنی در کمتر از چهار دهه شمار بسیار زیادی از این نوع ادبی انتشار یافت و نویسندگان بزرگی در این دوره پرورش یافتند: از آن آثار تغذیه کردند و در نیمه‌ی دوم سده‌ی بیستم برآیند قریحه‌هایشان به بار نشست.

اکنون با گذشت حدود یک سده از آن زمان، اهمیت ادبیات داستانی در زبان و ادبیات، فرهنگ و هنر، جامعه و... برای همگان روشن است. داستان، خود جامعه‌ای است که در آن موجوداتی از جماد و نبات، انسان و حیوان نقش‌آفرینی می‌کنند، و هر کدام بسته به نوع خود، ارتباط و تعاملی با هم دارند و اسرار و رموزی از بودنشان فهمیده می‌شود.

تقسیم‌بندی‌های مختلفی از نقطه‌نظرهای گوناگون روی این هنر صورت گرفته است که به عوامل و اسباب مورد نظر آفریننده، خواننده، منتقد، موضوع و... بستگی دارد، و از چند عنصر بنیادی قوام می‌یابد؛ از آن میان می‌توان پیرنگ، شخصیت، درونمایه یا تم، موضوع، و زاویه‌ی دید را نام برد.

افزون بر تقسیم‌بندی‌های کلی‌تر ادبیات داستانی، رمان و داستان نیز خود از نقطه‌نظر ساختار درونی انواعی دارد که داستان‌های حادثه‌محور یا حادثه‌پردازانه و داستان‌های شخصیت‌محور یا شخصیت‌پردازانه جزو آن است. در دسته‌ی دوم محور داستان شخصیت است. در داستان به طور کلی و در این نوع به طور خاص، شخصیت از اهمیت و جایگاه شاخصی برخوردار است.

بررسی شخصیت در ادبیات داستانی نکات حایز اهمیتی را در بر دارد. از آنجا که شخصیت، خود از جنبه‌های زیادی قابل بررسی است، پرداختن به این موضوع در چارچوب مشخص و محدودی

بهتر می‌تواند موفقیت‌آمیز باشد. از یک سو در حوزه ادبیات داستانی، شخصیت دارای تعاریف، ویژگی‌ها، و انواع پرشماری است که بنا به طبیعت هر داستان می‌توان این موضوع‌ها را در لابه‌لای آن ردیابی کرد، و از دیگر سو در روان‌شناسی نیز تعاریف، ویژگی‌ها، و ملاک‌های گوناگونی برای شخصیت ارایه شده است.

پس از تنظیم موارد پیش‌گفته و روشن کردن مسیر و جهت پژوهش، بررسی و سنجش شخصیت در داستان‌های «ثروت اباطه» و «شیرزاد حسن» افق‌های گسترده‌تر و امیدوارکننده‌تری را در بستر پژوهش کاربردی پیش می‌کشد. از این رو این دو نویسنده به عنوان دو ادیب معاصر که هر دو در ادبیات، گام‌های بلندی برداشته و آثار پراجی از خود به جای گذاشته‌اند، به عنوان گزینه‌های مناسبی برای موضوع یادشده به نظر آمدند.

1-2 - بیان مسأله

از آنجا که شخصیت در داستان‌ها و رمان‌های ثروت اباطه و شیرزاد حسن، از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است، از میان عناصر داستان که پرداختن به کلیت یا حتی تعدادی از آن، پژوهش را به سمت و سوی دیگری می‌برد، این پژوهش به شخصیت، انواع، ویژگی‌ها و خصایص آن پرداخته است. شخصیت‌ها و قهرمانان داستان‌ها دارای ابعاد گوناگونی هستند و به اشکال و انواع مختلفی در لابه‌لای داستان ظاهر می‌شوند. رفتارها، حرکت‌ها، کنش‌ها و افکار و اندیشه‌های آن‌ها که به طرق مختلف به نمایش در می‌آیند، جنبه‌هایی از شخصیت و روان آنان را منعکس می‌کنند. بنابراین با مطالعه و ارزیابی این معیارها و شاخص‌ها می‌توان روزه‌ای به دنیای درون و باطن آنها یافت و تصویرهایی از شخصیت روحی-روانی‌اشان به دست داد. از این رویکرد است که این پژوهش با روانشناسی شخصیت سروکار می‌یابد و از شیوه‌ها، ابزارها، و رهنمودهای آن بهره می‌برد.

از دیگر سوی، عنصر شخصیت در نقد ادبی و بررسی داستان، خود مباحث و شاخص‌هایی دارد که پس از تنظیم و دسته‌بندی آن و بیان انواع و کارکردهای شخصیت، بر روی آثار مورد بحث، تطبیق

داده می‌شود. لذا مسأله‌ی اصلی پژوهش این است که شخصیت در داستان‌های این دو نویسنده چه جایگاهی دارد و چگونه می‌توان داده‌ها و یافته‌های ارایه‌شده در روان‌شناسی را بر روی شخصیت‌های داستانی و انواع، حالات و خصوصیات مختلف آنان به کار گرفت؟ به عبارت دیگر شخصیت از نگاه دو رویکرد روان‌شناسی و نقد ادبی چیست و دارای چه ویژگی‌هایی است؟ و جایگاه و نقش آن در جامعه‌ی موضوع مورد بحث کدام است؟ در این خصوص لازم است نخست تعاریف، خصوصیات، و انواع شخصیت را در روان‌شناسی به طور گذرا بشناسیم و آن گاه همین مقوله‌ها از نقطه‌نظر نقد ادبی و ادبیات داستانی بررسی شود تا بر اساس آن به تحلیل و کنکاش در آثار مورد نظر پرداخته شود.

1-3 - سؤال‌های اساسی پژوهش و فرضیه‌ها

با توجه به مسائل مورد بحث و زمینه‌ی پژوهش و در راستای اهدافی که در پی می‌آید، می‌توان گفت که از این پژوهش انتظار می‌رود پاسخی برای پرسش‌های زیر ارائه دهد:

1. ثروت اباطه و شیرزاد حسن چه جایگاهی در داستان‌پردازی مبتنی بر روان‌شناسی دارند؟
2. شخصیت در ساختار داستان از چه نقش و جایگاهی برخوردار است و انواع، اقسام و ویژگی‌های آن کدام است؟
3. ثروت اباطه و شیرزاد حسن از چه نوع شخصیت‌هایی در داستان‌های خود بیشتر بهره برده‌اند؟ به دیگر سخن شخصیت در رمان‌های آنان به چه شکلی و به چند گونه وارد شده است؟ و آیا آن‌ها در رمان‌های خود به شخصیت‌پردازی روان‌شناسانه نگاهی داشته‌اند؟
4. داده‌ها، یافته‌ها، مقیاس‌ها و تعریفات روان‌شناسی را می‌توان در مورد شخصیت‌های موجود در آثار داستانی (دو نویسنده‌ی نام‌برده به عنوان مثال) به کار گرفت و نتایج قابل اطمینانی از آن به دست آورد؟
5. این دو نویسنده چگونه با شخصیت به عنوان یک عنصر داستانی که در روان‌شناسی هم جایگاهی دارد، تعامل داشته‌اند؟

6. آیا شخصیت‌های داستانی آنان از حیث ساختار و عوامل بنیادی روان‌شناسی، ارتباطی با

شخصیت خود نویسنده‌ها دارد؟ و بالاخره این که:

7. این دو نویسنده تا چه میزان وارد مقوله‌های ناخودآگاه، نهاد، نفس و ساختار پیچیده‌ی

شخصیت و به تصویر کشیدن آن شده‌اند؟

برای یافتن پاسخ‌هایی شایان برای این پرسش‌ها مطالعات و بررسی‌هایی در روان‌شناسی شخصیت، شیوه‌های سنجش شخصیت و تطبیق و اجرای آن در آثار مورد بحث صورت گرفته است. بنا به گام‌هایی که پیشتر در این مسیر برداشته شده، و با توجه به ساختار و محتوای رمان‌ها و داستان‌های ثروت اباضه و شیرزاد حسن، به عنوان یک پیش‌فرض می‌توان گفت: رهنمودها، اطلاعات و یافته‌های علوم روان‌شناسی و به ویژه روان‌شناسی شخصیت در بررسی آثار داستانی این دو نویسنده کاربرد دارند و می‌توان با هموار کردن زمینه‌های لازم از آن بهره برد. و این که با مطالعه‌ی عمیق در آثار داستانی ثروت اباضه و شیرزاد حسن بهره‌گیری آن‌ها از شخصیت‌ها و قهرمانان مختلف با توصیف‌ها و ویژگی‌های گوناگون و همچنین گزاره‌هایی از نفس و ناخودآگاه و مقوله‌های مرتبط با روان و شخصیت روحی-روانی نمودار می‌گردد. افزون بر این به نظر می‌رسد که داستان‌های ثروت اباضه بیشتر حادثه‌گرا و داستان‌های شیرزاد حسن شخصیت‌گرا و شخصیت‌محور است و محیط و زمینه‌ی داستانی ثروت اباضه غالباً شهری است، در حالی که محیط و زمینه‌ی داستان‌های شیرزاد حسن بیشتر روستایی است.

1-4 - پیشینه و اهداف پژوهش

مسأله‌ی شخصیت و جایگاه آن در پیکره‌ی داستان از چنان اهمیتی برخوردار است که موضوع نوشته‌ها و پژوهش‌های متعددی قرار گرفته است. علاوه بر آثار متفکران و اندیشمندان حوزه‌ی ادبیات داستانی، مانند رولان بارت، ناتالی ساروت، تزوتان تودوروف، امبرتو اکو، و میخائیل باختین (که بزرگ‌ترین نظریه‌پرداز در زمینه‌ی شخصیت داستانی در قرن بیستم است)، از میان آثاری که بیشتر شخصیت و ابعاد آن را مورد توجه قرار داده‌اند، می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

شخصیت و شخصیت‌پردازی در داستان معاصر، از حمید عبداللهیان؛ ساختار و تأویل متن، از بابک احمدی؛ شخصیت‌پردازی و زاویه‌ی دید در داستان، از اوریون اسکارت کارد؛ منشأ شخصیت در ادبیات داستانی، اثر شیرین‌دخت دقیقیان؛ و آثار آقای جمال میرصادقی و تلاش‌های زیادی که وی در حوزه‌ی داستان و ادبیات داستانی به انجام رسانده است، از جمله عناصر داستان که در آن شخصیت را به تفصیل بررسی و تحلیل کرده است.

در میان پژوهش‌های عربی حوزه‌ی داستان و شخصیت داستانی، تا آنجا که به صورت عمده و مجزا به شخصیت پرداخته‌اند، می‌توان چند مورد را نام برد: *البطل المعاصر فی الروایة المصریة*، از دکتر احمد ابراهیم هواری؛ *الروائی و بطله: مقارنۃ اللاشعور فی الروایة العربیة*، از جورج طرابیشتی؛ *تحلیل الشخصیة*، از دکتر خلیفه برکات؛ *بنیة التشابه بین المؤلف و شخصیاته الروائیة*، از عبدالرحمن عمار؛ *بناء الشخصیات الرئیسیة فی روایات نجیب محفوظ*، از بدری عثمان؛ *الشخصیة الروائیة عند محمود تیمور بین النظریة و التطبيق*، از حمدی حسین؛ و *النماذج البشریة فی أدب ثروت أباطة*، اثر عبدالعزیز شرف؛ *تطور الروایة العربیة الحدیثة فی مصر (1870-1938)*، از عبدالمحسن طه بدر؛ و یکی از نخستین پژوهش‌های فنی که به ادبیات داستانی به صورت تخصصی پرداخته است *فن القصة* از محمد یوسف نجم است که در آن به تفصیل و با تکیه بر آرا و اندیشه‌های محققان و نویسندگان جهانی در باره‌ی شخصیت داستانی سخن رانده است.

اما به طور جزئی در باره‌ی موضوع شخصیت در داستان‌های این دو نویسنده بحث و بررسی سازمان‌یافته‌ای صورت نگرفته است. عبدالعزیز شرف در کتابش «النماذج البشریة...» تکیه بر نمونه‌های نوعی شخصیت در آثار ثروت اباطه دارد. نجیب توفیق در کتاب ارزشمندش که در باره‌ی خانواده‌های نامی مصر با نام «أشهر الأسرات الأدبیة فی مصر» گردآوری کرده است، در بحث خانواده‌ی «اباطیه» نگاهی تحلیلی اما کوتاه به ادبیات داستانی ثروت اباطه دارد و رفتار و منش انسانی را جزو ویژگی‌های شخصیت‌ها و قهرمانان داستانی او بر می‌شمرد. این در حالی است که بررسی‌هایی از این نوع هم در باره‌ی شخصیت‌های داستانی شیرزاد حسن به صورت منسجم و نظام‌مند انجام نگرفته است.